ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ

୰ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା

ଓଡ଼ିଶା ଶିକ୍ଷାବିଭାଗୀୟ ଡିରେକ୍ଟର ମହୋଦୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
୧୧-୨-୪୪ ତାରିଖ ଗେଜେଟରେ ୯ ନମ୍ବର ନୋଟିଫିକେସନରେ
୪ର୍ଥ ଓ ୫ମ ଶ୍ରେଣୀପାଇଁ ନିର୍ବାଚିତ ।

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

(ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ)

ଲେଖକ
୰ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା

ନୂତନ ମୁଦ୍ରଣ—୨୦୦୦
୧୯୫୦

ପ୍ରକାଶକ
ଓଡ଼ିଶା ବୁକ୍ ଏମ୍ପୋରିୟମ୍
ବାଲୁବଜାର, କଟକ-୨

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୦ ।/
ଅତିରିକ୍ତ ନାହିଁ

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ

୧ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅ, ଆ, କ, ଖ, ପ୍ରଭୃତି ଅଣଚାଶଟି ବର୍ଣ୍ଣର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅ, ଆ, ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଌ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ ଏହି ତେରଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ କ, ଖ, ଗ, ଘ, ଙ, ଚ, ଛ, ଜ, ଝ, ଞ, ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ଣ, ତ, ଥ, ଦ, ଧ, ନ, ପ, ଫ, ବ, ଭ, ମ, ଯ, ର, ଲ, ୱ, ଶ, ଷ, ସ, ହ, ଂ, ଃ, ଁ — ଏହି ଛତିଶଟି ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅ, ଇ, ଉ, ଋ, ଌ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର ଆ, ଈ, ଊ, ୠ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ ଏହି ଆଠଟି ଦୀର୍ଘସ୍ୱର ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ ଠାରୁ ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶଟିକୁ ସ୍ପର୍ଶବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଗ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲାଯାଏ ।

କ, ଖ, ଗ, ଘ, ଙ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି କ ବର୍ଗ ।
ଚ, ଛ, ଜ, ଝ, ଞ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଚ ବର୍ଗ ।
ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ଣ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଟ ବର୍ଗ ।
ତ, ଥ, ଦ, ଧ, ନ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ତ ବର୍ଗ ।
ପ, ଫ, ବ, ଭ, ମ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ପ ବର୍ଗ ।

ଯ ଠାରୁ ଁ (ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଗାରଟିକୁ ଅବର୍ଗ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଆପେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

ଜ୍ ଅ ଲ୍ ଅ ଏହି ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣରେ ଜଳ ହେଲା ।
ଧ୍ ଇ କ୍ ଏହି ତିନି ବର୍ଣ୍ଣରେ ଧିକ୍ ହେଲା ।
ଶ୍ ଉ କ୍ ଲ୍ ଅ ଏହି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁକ୍ଳ ହେଲା ।
ଜ୍ ଆ ନ୍ ଅ କ୍ ଈ ଏହି ଛଅ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଜାନକୀ ହେଲା ।

ଅନୁଶୀଳନୀ :—କି କି ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ମଧୁ, କୃଷ୍ଣ, ବାସନ୍ତୀ, ଛୁରିଅନା, କୌଶଲ୍ୟା, ବରଗଛ—ଏଗୁଡ଼ିକ ହେବ ?

---

୨ ଶବ୍ଦ

'ମା' କହିଲେ, ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀକୁ ବୁଝାଏ । 'ଖା' କହିଲେ, ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । 'ଏ' କହିଲେ, ଜଣକୁ ଡାକିବା ବୁଝାଏ । 'ଜଳ' କହିଲେ, ଏକପ୍ରକାର ତରଳ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । 'ବୃକ୍ଷ' କହିଲେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଛକୁ ବୁଝାଏ । 'କାଚ' କହିଲେ, ଏକପ୍ରକାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । 'ମଣି' କହିଲେ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର ପଥରକୁ ବୁଝାଏ । 'ମୟୂର' କହିଲେ ଏକଜାତି ପକ୍ଷୀକୁ ବୁଝାଏ ।

ମା, ଖା, ଏ, ଜଳ, ବୃକ୍ଷ, କାଚ, ମଣୀ, ମୟୂର—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ବା ଅଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଅଛି, ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଅଛି, ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ । ଏହିପରି ଆହୁରି ଅନେକ ଶବ୍ଦ ଅଛି । **ଅର୍ଥ ଥିଲେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଅଥବା ଏକାଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଶବ୍ଦ ହୁଏ ।**

ଅର୍ଥ ନ ଥିଲେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ଶବ୍ଦ ହେବ ନାହିଁ । ପରଥ, ସାଛୁ, ଝରଣ ଏମାନଙ୍କୁ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ଯିବ ନାହିଁ ।

୨ ବାକ୍ୟ

'ହରି ଆସୁଅଛି' ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ 'ହରି' ଗୋଟିଏ ପଦ, 'ଆସୁଅଛି' ଗୋଟିଏ ପଦ, ଏପରି ଯୋଡ଼ିଏ ପଦ ଅଛି । 'ମେଘ ବର୍ଷିଲା' ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ 'ମେଘ' ଗୋଟିଏ ପଦ, 'ବର୍ଷିଲା' ଗୋଟିଏ ପଦ, ଏପରି ଯୋଡ଼ିଏ ପଦ ଅଛି । 'ମୁଁ ଭାତ ଖାଇବି' ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ପଦ, 'ଭାତ' ଗୋଟିଏ ପଦ, 'ଖାଇବି' ଗୋଟିଏ ପଦ—ଏପରି ତିନୋଟି ପଦ ଅଛି । 'ମାଙ୍କ କଥା ମାନ' ଏଥିରେ ମାଙ୍କ, କଥା, ମାନ ଏହି ତିନିଗୋଟି ପଦ ଅଛି ।

'ଆସୁଅଛି' କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଉନାହିଁ । ଏଣୁ କେବଳ ଏତିକିରେ ବାକ୍ୟ ହେଲାନାହିଁ । 'ହରି ଆସୁଅଛି' କହିଲେ, ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା; ଏଣୁ ଏହା ବାକ୍ୟ । ସେହିପରି କେବଳ 'ମେଘ' କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ 'ମେଘ ବର୍ଷିଲା' କହିଲେ ବାକ୍ୟ ହେବ । 'ମାଙ୍କ ମାନ' କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ, 'ମାଙ୍କ କଥା ମାନ' କହିଲେ ବାକ୍ୟ ହେବ ।

ଯହିଁରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ତାହାକୁ ବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ ଦୁଇ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ପଦ ଥାଏ । ଶବ୍ଦ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ପଦ ବୋଲାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—(୧) ଯୋଡ଼ିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପଦରେ ଗଢ଼ା [illegible] ବାକ୍ୟ ବୋଲ । (୨)ତିନି ତିନୋଟି ପଦରେ ଗଢ଼ା ଯୋଡ଼

ବାକ୍ୟ ବୋଲି । (୩) ଗୁଚ୍ଛ ଗୁଚ୍ଛ ଗୋଟି ପଦରେ ଗଢ଼ା ଯୋଡ଼ିଏ ବାକ୍ୟ ବୋଲି ।

୪ ବାକ୍ୟର ପ୍ରସାରଣ

'ହାତୀ ଯାଉଅଛି' ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ, ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ପଦ ଅଛି ।

କିପରି ହାତୀ ଯାଉଅଛି ? ପ୍ରଶ୍ନକଲେ ଉତ୍ତର ହୋଇପାରେ, 'ବୁଢ଼ା ହାତୀ ଯାଉଅଛି' ।

ପ୍ରଶ୍ନ—କାହାର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ଯାଉଅଛି ?
ଉତ୍ତର—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ଯାଉଅଛି ।
ପ୍ର—କେଉଁଠାକୁ ଯାଉଅଛି ?
ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ।
ପ୍ର—କେଉଁଠାରୁ ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ?
ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ହାତୀଶାଳରୁ ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ।
ପ୍ର—କିପରି ଯାଉଅଛି ?
ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ହାତୀଶାଳରୁ ନଦୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଉଅଛି ।

ଅତଏବ ଦେଖାଗଲା ଯେ 'ହାତୀ ଯାଉଅଛି' ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବାକ୍ୟଟି ନାନା ପଦ ଯୋଗେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବଢ଼ି 'ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତୀ ହାତୀଶାଳରୁ ନଦୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଉଅଛି'—ଏହି ବଡ଼ ବାକ୍ୟଟି ହେଲା । ଏହି ବଡ଼ ବାକ୍ୟରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦ ଅଛି, ଏବଂ ଏପରି ବଡ଼ ବା ସାନ ବାକ୍ୟରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦ ଥାଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କିଏ କି ପ୍ରକାର ପଦ, ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୨. ବିଶେଷ୍ୟ

'ହରି ଆସୁଅଛି' ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ହରି' ଗୋଟିଏ ବାଳକର ନାମ; 'ଉମା ପଢ଼ୁଅଛି' ଏଠାରେ 'ଉମା' ଗୋଟିଏ ବାଳିକାର ନାମ; 'ଭୀମ ଯାଉଅଛି' ଏଠାରେ 'ଭୀମ' ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟର ନାମ । 'ଖଣ୍ଡଗିରି ଦିଶୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଖଣ୍ଡଗିରି' ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ର ନାମ । 'ଆମ୍ବ ପାଚିଲାଣି'—ଏଠାରେ 'ଆମ୍ବ' ଏକଜାତି ଫଳର ନାମ । 'ଗାଈ ହମ୍ବାଲୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଗାଈ' ଏକପ୍ରକାର ପଶୁର ନାମ ।

ହରି, ଉମା, ଭୀମ, ଖଣ୍ଡଗିରି, ଆମ୍ବ, ଗାଈ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନାମ । ଏମାନଙ୍କୁ **ବିଶେଷ୍ୟ** ବୋଲାଯାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ :—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଥିଲେ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ :—

(୧) ହରିଣ ଦୌଡ଼ୁଅଛି ।
(୨) ପାର୍ବତୀ ଶୋଇଗଲାଣି ।
(୩) ବାଛୁରି ଚରୁଅଛି ।
(୪) ଯଦୁ ଖେଳୁଥିଲା ।
(୫) ବିରାଡ଼ି ମୂଷା ଧରୁଅଛି ।
(୬) କାଲି ଧୂମକେତୁ ଦିଶୁଥିଲା ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଗଢ଼ ;—

ଜାମୁକୋଳି, ପଦ୍ମ, ତାଳଗଛ, ରାମ, ଲୁଗା, କାଠ, ପଣସ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, କାକୁଡ଼ି, ଆଖୁ ।

ସୁନା, ରୂପା, ଜଳ, ପଥର, ମୃତ୍ତିକା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ନାମ, ଏଣୁ ଏମାନଙ୍କୁ **ବସ୍ତୁବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲାଯାଏ ।

‘ଗୋବିନ୍ଦ’ କହିଲେ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ, ‘ଗୋପାଳ’ କହିଲେ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ, ସେହିପରି ଦାଶରଥି, ଅର୍ଜ୍ଜୁନ, ସାବିତ୍ରୀ, ଜଗୁ ବିମଳା, ଜଣ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ । ମାତ୍ର ‘ମନୁଷ୍ୟ’ କହିଲେ, ଗୋବିନ୍ଦ ଗୋପାଳ, ଜଗୁ, ସାବିତ୍ରୀ, ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ଗୋବିନ୍ଦ, ଜଣକର ବା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ, ଏଣୁ ଏହା **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ । ସେହିପରି ଗୋପାଳ, ଜଗୁ, ଅର୍ଜ୍ଜୁନ, ସାବିତ୍ରୀ, ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ମାତ୍ର ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପାଳ, ସାବିତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଏହା ଗୋଟିଏ ଜାତିର ନାମ, ଏଣୁ ମନୁଷ୍ୟ **ଜାତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ନଦୀ’ କହିଲେ, ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, କାଠଯୋଡ଼ି, ସାଳନ୍ଦୀ, ଭାର୍ଗବୀ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ଏଣୁ ‘ନଦୀ’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ବରଗଛ’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ମାତ୍ର ଫାସିଦିଆବର, କାମନାବର ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ନଗର’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ମାତ୍ର କଟକ, ବାଲେଶ୍ୱର, କଲିକତା **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

ଦୟା, ବିନୟ, ଚଞ୍ଚଳତା, ବଡ଼ପଣିଆ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଣର ନାମ, ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ **ଗୁଣବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

‘ଖାଇବା’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଏ । ସେହିପରି ଧାଇଁବା, ଗୁହିଁବା, କହିବା, ଶୟନ, ଭ୍ରମଣ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଏ । ଖାଇବା, ଧାଇଁବା, ଗୁହିଁବା, କହିବା, ଶୟନ, ଭ୍ରମଣ, ଗମନ ପ୍ରଭୃତି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର ନାମ ବା **କ୍ରିୟାବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର—**ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ।**

ବସ୍ତୁର ନାମକୁ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ, ଉଦ୍ଭିଦ, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ନଗର ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟରେ ଜଣ ଜଣକର ବା ଗୋଟି-ଗୋଟିକର ନାମକୁ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ଜାତିର ନାମକୁ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଗୁଣର ନାମକୁ ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ ।

କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ନାମକୁ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନୀ :—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟି କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲ :—

ମହାନଦୀ, ଚିଲିକା, ଲମ୍ବା, ମାଛ, ଜାଲ, ଠାଣିବା, ପତ୍ର, ମଲ୍ଲୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଘୋଡ଼ା, ସହଦେବ, ଫୁଲ, ପଣସ, ମୟୂର, କ୍ଷମା, ଆଗମନ ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଥିବା ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ଚିହ୍ନାଇଦିଅ ଏବଂ କେଉଁଟି କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲ :—

୧ । ରୁପାରେ ଅଳଙ୍କାର ଗଢ଼ାହୁଏ ।
୨ । ଆମ୍ବଠାରୁ ପଣସ ବଡ଼ ଅଟେ ।
୩ । ଚିଲିକାରେ ବହୁତ ମାଛ ଅଛନ୍ତି ।
୪ । ଭାତ ଖାଇ ଧାଇଁବା ଭଲ ନୁହେଁ ।
୫ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭୋଜନକୁ ଭଲପାଆନ୍ତି ।
୬ । ଉମା ମେଣ୍ଢାଛୁଆ ସଙ୍ଗେ ଖେଳୁଅଛି ।
୭ । ସାଳନ୍ଦୀର ଜଳ ଅତି ନିର୍ମଳ ।
୮ । କଳାମୁଣ୍ଡ ଜଳେ ଛଟକେ ଦେଖାଇ,
ବୁଲଇ ମଗର ଏଣେତେଣେ ଧାଇଁ ।
୯ । ହରିଣ ସହଜେ ଧର ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧୦ । ବର୍ଷାକାଳରେ ସବୁ ନଦୀ ବଢ଼େ ।

୧୧ । କହିବା ସହଜ ମାତ୍ର ସହିବା କଠିନ ଅଟେ ।

୧୨ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠେ କଦଳୀ ଆଷାଢ଼େ କିଆ
ପୋତ ନ ପୋତ ହୁଅଇଠିଆ ।

୧୩ । ଆଉ ସବୁ ଫଳର ଭିତରେ ମଞ୍ଜି ମାତ୍ର ଲଙ୍କାଆମ୍ବର ବାହାରେ ମଞ୍ଜି ଥାଏ ।

୧୪ । ଦୂର ପର୍ବତ ସୁନ୍ଦର ।

୧୫ । ମାଘମାସରେ ଅଧିକ ଶୀତ ହୁଏ ।

(ଗ)— ୧ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୨ । ଏକବାକ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଜାତିବାଚକ ଓ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କର ।

୩ । ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ଓ ଗୋଟିଏ ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୪ । ଦୁଇଟି କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଗଢ଼ ।

୨ ଲିଙ୍ଗ

'ଭୀମ' ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷର ନାମ; ଗୋବିନ୍ଦ, ଅର୍ଜୁନ, ଗୋପାଳ, ମଧୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷର ନାମ ।

'ସାବିତ୍ରୀ' ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ; ଦୁର୍ଗା, ବିମଳା, କୃଷ୍ଣା, ଉମା, ସୀତା—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ।

'ମୟୂର'—ପୁରୁଷର ନାମ, 'ମୟୂରୀ'—ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ।

ଭୀମ, ଅର୍ଜୁନ, ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପାଳ, ମଧୁ, ମୟୂର—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ **ପୁଂଲିଙ୍ଗ**; ସାବିତ୍ରୀ, ଦୁର୍ଗା, କୃଷ୍ଣା, ସୀତା, ମୟୂରୀ—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ **ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ** ।

ବନ—ଏହା ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ । ଲୁଣ, ସୁନା, ଦୁଧ, କାଠ, ବସ୍ତ୍ର, ଫୁଲ—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ **କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ** ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଟି ପୁରୁଷର ନାମ ତାହା **ପୁଂଲିଙ୍ଗ**, ଯେଉଁଟି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ତାହା **ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ**, ଯେଉଁଟି ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ ତାହା **କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ** ।

ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଏବଂ ସୀତା ବନକୁ ଗଲେ—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ରାମ' ଓ 'ଲକ୍ଷ୍ମଣ' ଏ ଦୁଇଟି ପୁଂଲିଙ୍ଗ, 'ସୀତା' ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, 'ବନ' କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

"ଦମୟନ୍ତୀ ନଳଙ୍କୁ ବରଣ କଲେ"—ଏଠାରେ 'ଦମୟନ୍ତୀ' ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, 'ନଳଙ୍କୁ' ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

ମା ଭାତ ରାନ୍ଧୁଅଛନ୍ତି—ଏଠାରେ 'ମା' ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, 'ଭାତ' କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, କେଉଁଟି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, କେଉଁଟି କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଚିହ୍ନାଇଦିଅ :—

୧ । ରାମ ଓ ରାବଣର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ।
୨ । ମାତା ଓ ପିତାଙ୍କର ବୋଲ ମାନିବ ।
୩ । ସାବିତ୍ରୀ ସତ୍ୟବାନଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।
୪ । ମୟୂରୀ ଅପେକ୍ଷା ମୟୂର ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ।

୫ । ଗାଈ ଦୁଧ ଦିଏ ।
୬ । ଗଉଡ଼ୁଣୀ ଦହି ବିକୁଥିଲା ।

ରାତି, ଲତା, ମତି, ବୁଦ୍ଧି, ଲଜ୍ଜା, ଶ୍ରେଣୀ, ଶୋଭା ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।

୭ ବଚନ

‘ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ୁଅଛି’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘ଘୋଡ଼ାମାନେ ଦୌଡ଼ୁଅଛନ୍ତି’ କହିଲେ, ଏକରୁ ଅଧିକ ଘୋଡ଼ା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

‘ମାକଡ଼’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ମାକଡ଼ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘ମାକଡ଼ମାନେ’ କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ ମାକଡ଼ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

‘କାକୁଡ଼ିଟିଏ’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ କାକୁଡ଼ି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘କାକୁଡ଼ିଗୁଡ଼ିଏ’ କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ କାକୁଡ଼ି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଘୋଡ଼ା, ମାକଡ଼, କାକୁଡ଼ିଟିଏ—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଏକବଚନ । ଘୋଡ଼ାମାନେ, ମାକଡ଼ମାନେ, କାକୁଡ଼ିଗୁଡ଼ିଏ—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକର ବହୁବଚନ ।

ବିଶେଷ୍ୟପଦର ଦୁଇଟି ବଚନ ଅଛି । ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରେ ସଂଖ୍ୟା ଏକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ତାହାର ଏକବଚନ ଏବଂ ଯହିଁରେ ସଂଖ୍ୟା ଏକରୁ ଅଧିକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ତାହାର ବହୁବଚନ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ୁଅଛି—ଏଠାରେ ‘ଘୋଡ଼ା’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଏକବଚନ । ‘ଘୋଡ଼ାମାନେ ଦୌଡ଼ୁଅଛନ୍ତି’—ଏଠାରେ ‘ଘୋଡ଼ାମାନେ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବହୁବଚନ ।

'ତିନିଜଣ ଯାଉଥିଲେ'—ଏଠାରେ 'ଜଣ' ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ-ପଦର ବହୁବଚନ । 'ପଣେ ଆମ୍ବ' 'ତେରଟା ଗଛ', 'ବାର ବାଙ୍କ' 'ଚଉଦ ଭୁବନ', 'ସାତ ସମୁଦ୍ର', 'ଗୁଡ଼ିଏ ଦାଗ'—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଆମ୍ବ, ଗଛ, ବାଙ୍କ, ଭୁବନ, ସମୁଦ୍ର, ଦାଗ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କର ବହୁବଚନ ।

---

୮ ବିଭକ୍ତି

ପ୍ରଥମା, ଦ୍ୱିତୀୟା, ତୃତୀୟା, ଚତୁର୍ଥୀ, ପଞ୍ଚମୀ, ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ଏହି ସାତୋଟି ବିଭକ୍ତି ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭକ୍ତିରେ ଏକବଚନ ଓ ବହୁବଚନ ଅଛି ।

ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କର ଆକାର ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

ବିଭକ୍ତି	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା—		ମାନେ, ମାନ, ଏ, ଗୁଡ଼ିକ, ଗୁଡ଼ାକ, ଗୁଡ଼ିଏ, ଗୁଡ଼ାଏ ।
ଦ୍ୱିତୀୟା—	କୁ, ଙ୍କୁ	ମାନଙ୍କୁ, ଙ୍କୁ ।
ତୃତୀୟା—	ଦ୍ୱାରା, ଦେଇ, ରେ, କର୍ତ୍ତୃକ	ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା, ମାନଙ୍କଦେଇ, ମାନଙ୍କରେ, ମାନଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ ।
ଚତୁର୍ଥୀ—	କୁ, ଙ୍କୁ	ମାନଙ୍କୁ, ଙ୍କୁ ।
ପଞ୍ଚମୀ—	ରୁ, ଠାରୁ, ଉ	ମାନଙ୍କରୁ, ମାନଙ୍କଠାରୁ ।
ଷଷ୍ଠୀ—	ର, ଙ୍କ, ଙ୍କର	ମାନଙ୍କ, ମାନଙ୍କର ।
ସପ୍ତମୀ—	ରେ, ଏ, ଠାରେ	ମାନଙ୍କରେ, ମାନଙ୍କଠାରେ ।

ଗୌରବ ବା ସମ୍ମାନ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ 'ଏ' ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । 'ମିଶ୍ରେ କହିଲେ'—ଏଠାରେ 'ମିଶ୍ରେ' ପଦର

ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିର ଏକବଚନ । 'ଚୌଧୁରୀଏ ବସିଛନ୍ତି', 'ପଟ୍ଟନାୟକେ ଲେଖୁଥିଲେ', 'ଦଶେ ଆସିବେ'—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ପ୍ରଥମାର ଏକବଚନ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ଟି, ଟିଏ, ଟା, ଟାଏ—ଏହି ବିଭକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଏକବଚନରେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ପିଲାଟି, ଫୁଲଟି, ଘୁଷୁରିଟା, ଚୋରଟାଏ—ଏଗୁଡ଼ିକର ଏକବଚନ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିରେ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ରୂପ ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା ।

ବିଭକ୍ତି	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା—	ମନୁଷ୍ୟ	ମନୁଷ୍ୟମାନେ ।
ଦ୍ୱିତୀୟା—	ମନୁଷ୍ୟକୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ।
ତୃତୀୟା—	ମନୁଷ୍ୟଦ୍ୱାରା	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ।
ଚତୁର୍ଥୀ—	ମନୁଷ୍ୟକୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ।
ପଞ୍ଚମୀ—	ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ।
ଷଷ୍ଠୀ—	ମନୁଷ୍ୟର	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ।
ସପ୍ତମୀ—	ମନୁଷ୍ୟଠାରେ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରେ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ:—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟର କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଓ ତାହାର କେଉଁ ବଚନ ବୋଲ:—

୧ । ଋଷିମାନେ ବନରେ ବାସ କରନ୍ତି ।
୨ । ପଣ୍ଡିତେ ପାଠ ପଢ଼ାଉ ଅଛନ୍ତି ।
୩ । ବାପା କେବେ ଷ୍ଟେସନରୁ ଆସିବେ ।
୪ । ବିନ୍ଦୁସାଗର ଜଳରେ ସାନ ସାନ ଶାଗୁଆ ପଦାର୍ଥ ଭାସୁଥାଏ ।
୫ । କେତକୀ ଫୁଲ ବହୁ ଦୂରରୁ ବାସେ ।

୬ । ଶଶାଙ୍କକାନ୍ତ ଠାରୁ ଖରା ସହ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ ।
୭ । ବଣିଚଢ଼େଇଟିଏ ଗୁଡ଼ ଲଗୁଡ଼ିଏ ଖୁଣ୍ଟି ଖାଉଅଛି ।

କାରକ

'ହରି ଆସୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ହରି' ଆସିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ଏଣୁ ଏ ବାକ୍ୟରେ 'ହରି' କର୍ତ୍ତୃପଦ । 'ହାତୀ ଝୁଲୁଅଛି' ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ହାତୀ' ଝୁଲିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ବୋଲି 'ହାତୀ' କର୍ତ୍ତାକାରକ । 'ପଣ୍ଡିତେ ଯାଉଥିଲେ' ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ପଣ୍ଡିତେ' ଯିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ବୋଲି 'ପଣ୍ଡିତେ' କର୍ତ୍ତୃପଦ ।

ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତା କହନ୍ତି ।

'ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଉଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଭାତ' କର୍ମକାରକ । 'ସଂବନୀ ପରିବା କାଟୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ପରିବା' କର୍ମ କାରକ । 'ଗୋପାଳ ବାଘକୁ ଡରେ ନାହିଁ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ବାଘକୁ' କର୍ମ ।

ଯାହାକୁ ଖାଆନ୍ତି, ଦେଖନ୍ତି, ଚାହାଁନ୍ତି ବା ଏହିପରି ଆଉ କିଛି କରନ୍ତି ବୋଲି ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ କର୍ମକାରକ କହନ୍ତି ।

'ମଧୁ ଛୁରିରେ କାଗଜ କାଟିଲା'—ଏଠାରେ 'କାଟିବା' କାର୍ଯ୍ୟ ଛୁରିଯୋଗୁ ହେଲା ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

'ଲୋକେ ନୌକାରେ ନଦୀ ପାରି ହେଲେ'—ଏଠାରେ 'ନଦୀ ପାରି ହେବା' କାର୍ଯ୍ୟ ନୌକାଯୋଗେ ହେଲା ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

'କୃଷୀମାନେ ବଳଦଦ୍ୱାରା ହଳ କରନ୍ତି'—ଏଠାରେ 'ହଳ କରିବା' କାର୍ଯ୍ୟ ବଳଦଦ୍ୱାରା ହୁଏ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଅଛି ।

ଛୁରୀରେ, ନୌକାରେ, ବଳଦଦ୍ୱାରା—ଏଗୁଡ଼ିକ କରଣ କାରକ ।

କର୍ତ୍ତା ଯାହାଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରେ ବୋଲି ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ତାହାକୁ କରଣ କାରକ କହନ୍ତି ।

ଭିଖାରୀକୁ ଭିଖ ଦିଅ, ବୈଦ୍ୟ ରୋଗୀକୁ ଔଷଧ ଦେଉଅଛନ୍ତି—ଏହି ଦୁଇ ବାକ୍ୟରେ ଭିଖାରୀକୁ ଓ ରୋଗୀକୁ କିଛି ଦିଆଯିବାର ଜଣା ଯାଉଅଛି, 'ଭିଖାରୀକୁ' 'ରୋଗୀକୁ'—ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ ।

ଯାହାକୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦିଆଯିବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ତାହାକୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ କହନ୍ତି ।

'ବୃକ୍ଷରୁ ପତ୍ର ପଡ଼ିଲା'—ଏଠାରେ 'ପଡ଼ିଲା' କାର୍ଯ୍ୟ 'ବୃକ୍ଷ'ଠାରୁ ହେଲା ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

'ପର୍ବତରୁ ଝର ବହୁଅଛି'—ଏଠାରେ ବହିବା କାର୍ଯ୍ୟ 'ପର୍ବତ' ଠାରୁ ହେଉଅଛି ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।
'ମଞ୍ଜିରୁ ଗଛ ବାହାରେ'—ଏଠାରେ ବାହାରିବା କାର୍ଯ୍ୟ 'ମଞ୍ଜି'ଠାରୁ ହୁଏ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଅଛି ।

ବୃକ୍ଷରୁ, ପର୍ବତରୁ, ମଞ୍ଜିରୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅପାଦାନ କାରକ ।
ଯାହାଠାରୁ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ତାହାକୁ ଅପାଦାନ କାରକ କହନ୍ତି ।

ଘିଅ, ଦୁଧ, ଜଳ ପ୍ରଭୃତି ଗିନା, ଠେକି, ଗରା, କଳସୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ରଖାଯାଏ, ଏଣୁ ଗିନା ପ୍ରଭୃତିକୁ ପାତ୍ର ବା ଆଧାର କହନ୍ତି ।

ବାଲରେ ଚିମ୍ପୁଡ଼ି ଅଛି—ଏଠାରେ 'ଅଛି' କ୍ରିୟାର ଆଧାର 'ବାଲ' ଗିନାରେ ତେଲ ରଖ—ଏଠାରେ 'ରଖ' କ୍ରିୟାର ଆଧାର

'ଗିନା' ତଳରେ ତେଲ ଥାଏ—ଏଠାରେ 'ଥାଏ' କ୍ରିୟାର ଆଧାର 'ତଳ' ।

ବାଲଟିରେ, ଗିନାରେ, ତଳରେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକରଣ କାରକ ।

ଆଜି ସକାଳେ ମିଶ୍ରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ—ଏଠାରେ 'ପଢ଼ୁଥିବା' ଘଟନାର ସମୟ 'ସକାଳ' । ରାତିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଏଁ—ଏଠାରେ 'ଉଇଁବା' ଘଟନାର ସମୟ 'ରାତି' । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଅମ୍ବ ପାଚେ—ଏଠାରେ 'ପାଚିବା' ଘଟନାର ସମୟ 'ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ' । ସକାଳେ, ରାତିରେ, ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକରଣ କାରକ ।

କ୍ରିୟାର ଆଧାରକୁ ଏବଂ ଘଟନାର ସମୟକୁ ଅଧିକରଣ କାରକ କହନ୍ତି ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କରଣ, ସମ୍ପ୍ରଦାନ, ଅପାଦାନ, ଅଧିକରଣ ଏହି ଛଅଟି କାରକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଅଛି ।

କର୍ତ୍ତାକାରକରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି, କର୍ମକାରକରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି, କରଣ କାରକରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି, ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି, ଅପାଦାନ କାରକରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି, ଏବଂ ସମ୍ବୋଧନରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକରେ 'ବାଳକ' ଓ 'ପଣ୍ଡିତ' ଏହି ଦୁଇ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ରୂପ ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା ।

୧ । ବାଳକ—

କାରକ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ବାଳକ	ବାଳକମାନେ
କର୍ମ	ବାଳକକୁ	ବାଳକମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ବାଳକଦ୍ୱାରା	କାଳକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ବାଳକକୁ	ବାଳକମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅପାଦାନ	ବାଳକଠାରୁ	ବାଳକମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ବାଳକଠାରେ	ବାଳକମାନଙ୍କୁ

୨ । ପଣ୍ଡିତ—

କର୍ତ୍ତା	ପଣ୍ଡିତ, ପଣ୍ଡିତେ	ପଣ୍ଡିତମାନେ
କର୍ମ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଦ୍ୱାରା	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରେ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରେ

୧ । ବାଳକ—

ସମ୍ବନ୍ଧ	ବାଳକର	ବାଳକମାନଙ୍କ ବାଳକମାନଙ୍କର
ସମ୍ବୋଧନ	ହେ ବାଳକ !	ହେ ବାଳକମାନେ !

୨ । ପଣ୍ଡିତ—

ସମ୍ବନ୍ଧ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କ, ପଣ୍ଡିତଙ୍କର	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ।
ସମ୍ବୋଧନ	ହେ ପଣ୍ଡିତ ! ହେ ପଣ୍ଡିତେ !	ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ !

୩ । ଭୀମ ଗଦା ଦ୍ୱାରା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଉରୁ ଭାଙ୍ଗିଲେ ।

୪ । ଲଙ୍କାରେ ରାମ ରାବଣକୁ ବଧ କଲେ ।

୫ । ବାଳକ ବାଳିକାମାନେ ଫୁଲ ତୋଳି ଚଙ୍ଗୁଡ଼ିରେ ରଖୁଅଛନ୍ତି ।

୬ । ଦରିଦ୍ର ଅକ୍ଷମ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନ୍ନ ଅଥବା ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କଲେ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ ।

୭ । କଦଳୀପତ୍ରରେ ଭାତ ଖିଆଯାଏ ଏବଂ କଦଳୀପଠରେ ଫୁଲ ଗୁନ୍ଥା ଯାଏ ।

୮ । ଯେଉଁ ଲୋକ ହାତୀକୁ ଭୟ କରେନାହିଁ, ସେ ମଶାକୁ ଡରେ ।

୯ । ପଚଶେ ଆମ୍ବକୁ ଜଣେ ଖାଇ ପାରିବ କି ?

୧୦ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣରେ ବୁଲିବା ଭଲ ନୁହେ, କି ଚନ୍ଦ୍ର କିରଣରେ ପଢ଼ିବା ଭଲ ନୁହେ ।

[illegible] ସର୍ବନାମ

ଶଙ୍କର ସୁଶୀଳ ବାଳକ । ଶଙ୍କର କାହାର ସଙ୍ଗରେ କଳି କରେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ନ କହି କାହାର ପଦାର୍ଥ ନିଏ ନାହିଁ । ଶଙ୍କରକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ 'ଶଙ୍କର' ପଦ ବାରମ୍ବାର ରହିବାରୁ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ଏପରି ନ କହି "ଶଙ୍କର ସୁଶୀଳ ବାଳକ, ସେ କାହାର ସଙ୍ଗରେ କଳି କରେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ନ କହି କାହାର ପଦାର୍ଥ ନିଏ ନାହିଁ । ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ।" ଏପରି କହିଲେ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ । କେବଳ ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟରେ 'ଶଙ୍କର' ପଦ ରଖି ପରବର୍ତ୍ତୀ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ 'ଶଙ୍କର' ଓ 'ଶଙ୍କରକୁ' ଉଠାଇଦେଇ 'ସେ' ଓ 'ତାହାକୁ' ବ୍ୟବହାର କରାଗଲା । 'ସେ' ଓ 'ତାହାକୁ' ଏବଂ ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ପଦକୁ ସର୍ବନାମ କହନ୍ତି ।

ବାକ୍ୟରେ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଯେଉଁ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ସର୍ବନାମ କହନ୍ତି।

ସର୍ବନାମ ପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ, ପୁରୁଷ ଓ କାରକ ଅଛି। ସର୍ବନାମ ପତ ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ବସେ, ତାହାର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ, ଯେଉଁ ବଚନ, ସର୍ବନାମ ପଦର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ସେହି ବଚନ ହୁଏ। ସର୍ବନାମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ଅମ୍ଭେ' ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବା ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ 'ତୁମ୍ଭେ' ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ଆଉ ଯେତେ ସର୍ବନାମ ଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ବିଭକ୍ତିରେ ବିଶେଷ୍ୟର ଯେପରି ରୂପ ହୁଏ, ସର୍ବନାମର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରୂପ ହୁଏ। ନିମ୍ନରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ବନାମର ରୂପ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା —

	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା—	ଅମ୍ଭେ, ମୁଁ	ଅମ୍ଭେମାନେ
କର୍ମ —	ଅମ୍ଭକୁ, ଅମ୍ଭଙ୍କୁ, ମୋତେ,	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
କରଣ—	ଅମ୍ଭଦ୍ୱାରା, ମୋଦ୍ୱାରା, ମୋହଦ୍ୱାରା	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା,
ସମ୍ପ୍ରଦାନ—	ଅମ୍ଭକୁ, ଅମ୍ଭଙ୍କୁ, ମୋତେ	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ।
ଅପାଦାନ—	ଅମ୍ଭଠାରୁ, ମୋଠାରୁ, ମୋହଠାରୁ,	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ—	ଅମ୍ଭଠାରେ, ମୋଠାରେ, ମୋହଠାରେ	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ
ସମ୍ବନ୍ଧ—	ଅମ୍ଭର, ମୋର, ମୋହର	ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର

ସମ୍ବୋଧନରେ ରୂପ ନାହିଁ।

ଏହି ଓଡ଼ିଆ ସର୍ବନାମ ସଂସ୍କୃତ 'ଅସ୍ମଦ୍' ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି ।

ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ	ଓଡ଼ିଆ ରେ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ରୂପ
ଯୁଷ୍ମଦ୍	ତୁମ୍ଭେ, ତୁ
ତଦ୍	ସେ, ତାହା
ଭବାନ୍	ଆପଣ
ଯଦ୍	ଯେ, ଯାହା
ଏତଦ୍	ଏ, ଏହା
କିମ୍	କେ, କିଏ, କଅଣ
ସର୍ବ	ସର୍ବ, ସବୁ
ଅନ୍ୟ	ଅନ୍ୟ, ଆଉ, ଆନ

ଅନୁଶୀଳନୀ — (କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସର୍ବନାମ ପଦ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ, ଏବଂ ତାହା କେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ବସିଅଛି ଓ ତହିଁରେ କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଅଛି ବୋଲ—

୧। ଗାଈ ତାହାର ବାଛୁଆକୁ ଭଲ ପାଏ ।

୨। ନଦୀମାନେ ପର୍ବତରୁ ଜନ୍ମି ସାଗର ବା ହ୍ରଦମାନଙ୍କରେ ପତିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାର ହୁଏ ।

୩। ପାର୍ବତୀ ଓ ସାବିତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ କିଏ ବଡ଼ କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ ।

୪। ହରି ଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ତାକୁ କେହି ଭଲ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଅନ୍ୟଠାରୁ ପଦାର୍ଥ ନେଲେ ତାହା ଫେରାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ ।

୫। ଗୁଣ୍ଡିଚିମୂଷାଟିଏ ଯାଉଅଛି । ଏହାର ଦେହ ବଡ଼ କୋମଳ । ଏହାକୁ ମିଶ୍ରି ଦେଲେ କୁଟୁରୁ କୁଟୁରୁ କରି ଖାଏ ।

୭। 'ସେବେ ଟଳିବ କାଳବଳେ, ଯଶ ରହିବ ମହୀତଳେ' ।
ଦେବ ବୀଣାପଣି ! କେଉଁ ପାପ ଫଳେ,
କରୁଣା ତୋହର ଊଣା ଏ ଉତ୍କଳେ ?

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଯେଉଁଠାରେ ସର୍ବନାମ ବସିବା ଉଚିତ, ସେଠାରେ ତାହା ବସାଅ ।

୧। ସୀତା ଜନକରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା ଥିଲେ । ସୀତା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।
୨। ପୁରୀ କଟକନଗରର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ କଟକ ନଗରଠାରୁ ୨୫ କୋଶ ଦୂରରେ ଅଛି ।
୩। କୁକୁର କୁକୁରର ସ୍ୱଭାବ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ ।
୪। ରମା ଓ ମାଳତୀ କାହାଣୀ ଶୁଣୁଥିଲେ । କାଳୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । କାଳୀକୁ କେହି ବସିବାକୁ କହିଲେ ନାହିଁ । କାଳୀ ଆପଣା ମନକୁ ବସି କାହାଣୀ ଶୁଣିଲା ।

୧୧ କ୍ରିୟା

'ହରି ଆସୁଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଆସୁଅଛି' ପଦ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଉଅଛି । 'ଛେଳିଛୁଆ ଡେଇଁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଡେଇଁଅଛି' ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଉଅଛି ।

'ମେଘ ବର୍ଷିଲା'—ଏଠାରେ 'ବର୍ଷିଲା' ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଉଅଛି ।

ଆସୁଅଛି, ଡେଇଁଅଛି, ବର୍ଷିଲା—ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ରିୟାପଦ ।

ଯେଉଁ ପଦରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଏ ତାହାକୁ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କ୍ରିୟାପଦ ଚିହ୍ନାଇଦିଅ —

୧ । ଗାଈ ଚରୁଅଛି ।
୨ । ହାତୀ ଝୁଲୁଅଛି ।
୩ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଇଁଲାଣି ।
୪ । ବୈଶାଖ ମାସରେ ଆମ୍ବ ପାଚେ ।
୫ । ବଗିଚାରେ ଫୁଲ ଫୁଟିଅଛି ।
୬ । ଅର୍ଜୁନ ନଦୀରେ ପହଁରିପାରେ ।
୭ । କ୍ଷେତ୍ରମଣି ମୋତେ ଏ ଛବିଟି ଦେଲା ।
୮ । ଧୀର ପାଣି ପଥର କାଟେ ।
୯ । ତୁଳସୀ ଦୁଇ ପତ୍ରରୁ ବାସେ ।
୧୦ । ମା ମୋତେ ଖାଇବାକୁ ଦେଲେ ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ କ୍ରିୟାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର :—

ଶୋଇଲେ, ବଢୁଅଛି, ଯାଉ, ମହକୁଛି, ବାନ୍ଧୁଛି, ମାଇଲେ, ଦେଲା ।

'ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଇ ଶୋଇଲା'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଖାଇ' ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ ଏବଂ 'ଶୋଇଲା' ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ । 'ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଇ' ଏତିକି କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ଶେଷ ହେଉନାହିଁ । ଏଣୁ 'ଖାଇ' କ୍ରିୟାପଦକୁ **ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା** ବୋଲାଯାଏ । 'ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଇ ଶୋଇଲା'—ଏଠାରେ 'ଶୋଇଲା' ଏହି କ୍ରିୟାପଦରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା, ଏଣୁ 'ଶୋଇଲା' **ସମାପିକା କ୍ରିୟା** ।

'ସୀତା ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଝୁଣ୍ଟିଲା' ଏଠାରେ 'ଯାଉଁ ଯାଉଁ' ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, 'ଝୁଣ୍ଟିଲା' ସମାପିକା କ୍ରିୟା । 'ମୁକୁନ୍ଦ ନ ଗଲେ ମାଧବ ଯିବ'—ଏଠାରେ 'ଗଲେ' ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, 'ଯିବ' ସମାପିକା କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସମାପିକା କ୍ରିୟା କହନ୍ତି । ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସମାପିକା ଓ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ :—

୧ । ଦୀନବନ୍ଧୁ ହସି କହିଲା ।
୨ । ଗୋପାଳ ଶୋଇ ଉଠିଲାଣି ।
୩ । ରାତି ପାହିଲେ ଅନ୍ଧାର ନ ଥିବ ।
୪ । ତୁ ଯାଇଥିଲେ ମୁଁ ଯାଇଥାନ୍ତି ।
୫ । ସେ ଗଛରୁ ପଡ଼ି ମଲା ।
୬ । ରଘୁଙ୍କ ଗୁଣ କହିଲେ ସରିବ ନାହିଁ ।।
୭ । ମନ ଦେଇ କଥା ଶୁଣ
୮ । ଭୋକ କଲେ ଖାଇବ ।

୬ ସକର୍ମକ ଓ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା ।

'ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଉଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଭାତ 'ଖାଉଅଛି' କ୍ରିୟାର କର୍ମ । 'ରମା ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଉଅଛି'—ଏଠାରେ ମୁଣ୍ଡ 'କୁଣ୍ଡାଉଅଛି' କ୍ରିୟାର କର୍ମ । 'ଗୋବିନ୍ଦ ଘରକୁ ଗଲା'—ଏଠାରେ ଘରକୁ 'ଗଲା' କ୍ରିୟାର କର୍ମ । ଖାଉଅଛି, କୁଣ୍ଡାଉଅଛି, ଗଲା—ଏଗୁଡ଼ିକ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ଥାଏ ତାହାକୁ ସକର୍ମ୍ମକ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

'ମାଧବ ଉଠିଲା' ଏଠାରେ 'ଉଠିଲା' କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ । 'ମଧୁ ଶୋଇବ'—ଏଠାରେ ଶୋଇବ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ । 'ରାତି ପାହିଲାଣି'—ଏଠାରେ 'ପାହିଲାଣି' କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ ।

ଉଠିଲା, ଶୋଇବ, ପାହିଲାଣି—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନ ଥାଏ ତାହାକୁ ଅକର୍ମ୍ମକ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

'ସେହି ଅନ୍ଧ ଲୋକଟି ଯଦୁକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବସ୍ତ୍ର ମାଗୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ମାଗୁଅଛି', କ୍ରିୟାର ଗୋଟିଏ କର୍ମ 'ବସ୍ତ୍ର' ଆଉ ଗୋଟିଏ କର୍ମ 'ଯଦୁକୁ' । 'ବସ୍ତ୍ର' ପ୍ରଧାନ କର୍ମ 'ଯଦୁକୁ' ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ । 'ପଣ୍ଡିତେ ଗୋବିନ୍ଦକୁ ବ୍ୟାକରଣ ପଢ଼ାଉ ଅଛନ୍ତି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି' କ୍ରିୟାର ଗୋଟିଏ କର୍ମ 'ବ୍ୟାକରଣ' ଆଉ ଗୋଟିଏ 'କର୍ମ' 'ଗୋବିନ୍ଦକୁ'; ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ୍ମ 'ଗୋବିନ୍ଦକୁ'ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ୍ମ, ମାଗୁଅଛି, ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି—ଏଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱିକର୍ମ୍ମକ କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର ଯୋଡ଼ାଏ କର୍ମ ଥାଏ, ତାହାକୁ ଦ୍ୱିକର୍ମ୍ମକ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି । କର୍ମ ଯୋଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ **ପ୍ରଧାନ କର୍ମ** ଅନ୍ୟଟି **ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ।**

ଅନୁଶୀଳନୀ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ କି ଅକର୍ମକ ବୋଲ ଏବଂ କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାର କର୍ମପଦ ଚିହ୍ନାଇଦିଅ:—

୧ । ପର୍ବତରେ ମାଳତୀ ଫୁଟିଅଛି ।

୨ । ପାର୍ବତୀ ମାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ ।

୩। କୋକିଳ ବରକୋଳି ଖାଏ।
୪। ଏହି ଗଛରେ ବହୁତ ଆମ୍ବ ଧରିଅଛି।
୫। ଉମା ଶୁଆକୁ ଦୁଧ ପିଆଇଲା।
୬। ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସୀତାଙ୍କୁ ବନକୁ ପଠାଇଲେ।
୭। ନନ୍ଦୀ ଦଇକୂଳ ଖାଉଅଛି।
୮। ନିଆଁ ନ ଥିଲେ ଧୂଆଁ ବାହାରେ ନାହିଁ।
୯। ଦିଅଁ ଗଢ଼ୁ ଗଢ଼ୁ ମାଙ୍କଡ଼ ହେଲା।
୧୦। ଲୋଭୀକୁ ଯେତେ ଧନ ଦିଅ ତେତେ ତାହାର ଲୋଭ ବଢିବ।
୧୧। ଧର୍ମୀଲୋକ ଶୀତକୁ ଭୟ କରେ ନାହିଁ।
୧୨। ବାଉଁଶ ଫୁଲିଲେ ମରେ।

୧୬ କ୍ରିୟାର କାଳ

କ୍ରିୟାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାଳ ଅଛି। ରାମ ଆସୁଅଛି, ବନମାଳୀ ଭାତ ଖାଉଅଛି, ବାୟୁ ବହେ—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆସୁଅଛି, ଖାଉଅଛି, ବହେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର କ୍ରିୟା।

ମାଧବ ଆସିଲା, ନଈ ବଢ଼ିଲା, ପକ୍ଷୀ ରାବିଲା—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆସିଲା, ବଢ଼ିଲା, ରାବିଲା ଭୂତକାଳର କ୍ରିୟା। ଭୂତକାଳକୁ ଅତୀତକାଳ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି।

ଫଣୀ ପାଟିବ, ମଧୁ ନାଚିବ, ସାପ ମରିବ, ହାଣ୍ଡି ଭାଙ୍ଗିବ, ଯଦୁ ଶୋଇବ—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପାଟିବ, ନାଚିବ, ମରିବ, ଭାଙ୍ଗିବ, ଶୋଇବ—ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା।

ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କାଳ ଭୂତ ହେଲେ ତାହାର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ ପ୍ରାଗ୍‌ଭୂତ ବୋଲାଯାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ବର୍ଷା ହେଲା, ଦୁଇପହରେ ଖରା ହୋଇଥିଲା— ଏଠାରେ 'ହେଲା' ଭୂତକାଳର କ୍ରିୟା, 'ହୋଇଥିଲା' ପ୍ରାଗ୍‌ଭୂତ କାଳର କ୍ରିୟା ।

ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କାଳ ଭବିଷ୍ୟତ ହେଲେ, ତାହାର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ ପ୍ରାଗ୍‌ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବୋଲାଯାଏ । 'ରବିବାର ଦିନ ମାଧବ ଆସିବ । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ମୁକୁନ୍ଦ ଆସିଥିବ' ।—ଏଠାରେ 'ଆସିବ' ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା, 'ଆସିଥିବ' ପ୍ରାଗ୍‌ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳର କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ଆଦେଶ, ଆଶୀର୍ବାଦ ବା ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ ଅନୁଜ୍ଞା ବୋଲାଯାଏ । ଦରିଦ୍ରକୁ ବସ୍ତ୍ର ଦିଅ, 'ଦୀର୍ଘାୟୁ ହୁଅ' 'କୃଷ୍ଣକୁ ଗୋଟିଏ ଟଙ୍କା ଦିଅନ୍ତୁ'—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦିଅ, ହୁଅ, ଦିଅନ୍ତୁ—ଏହି କ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଜ୍ଞା ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—

(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କ୍ରିୟାର କାଳ ବୋଲ ।

୧ । ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ବର୍ଷା ହୁଏ ।

୨ । ମଧୁକୁ ଜର ମାଡ଼ୁଛି ।

୩ । ଗୁଡ଼ରୁ ଚିନି ହୁଏ ।

୪ । ମଲ୍ଲୀଫୁଲରେ ସୁଗନ୍ଧ ଅଛି ।

୫ । ଶ୍ରାବଣମାସରେ ଯେଉଁ ବନ୍ୟା ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ମନୁଷ୍ୟ ଭାସିଗଲେ ।

୬ । ରାମ କେତେବେଳେ ଆସିବ, ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ ।

୭ । ଅବଧାନେ ଯାହା କହୁଅଛନ୍ତି, ମନଦେଇ ତାହା ଶୁଣ ।

୮ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ମୁଁ ଆସିଥିବି ।

୯ । ଆଖିରୁ ଯେଉଁ ଜଳ ହୁଏ, ସେଥିରେ ଲଡ଼ୁ ଭଅଧି ହେଉଅଛି ।

(ଗ) ୧ । ଭୂତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୨ । ପ୍ରାଗ୍‌ଭୂତ ଓ ଭୂତ ଉଭୟ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୩ । ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଓ ପ୍ରାଗ୍‌ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୪ । ଭୂତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୫ । ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୬ । ଭୂତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାର ।

୧୬ କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ

କ୍ରିୟାର ତିନୋଟି ପୁରୁଷ ଓ ଦୁଇଟି ବଚନ ଅଛି ।

ଆମ୍ଭେ, ମୁଁ ବା ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା ଉତ୍ତମ ବା ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା; ତୁମ୍ଭେ, ତୁ, ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା ମଧ୍ୟମ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା; ଆମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ; ମୁଁ, ତୁ, ଆମ୍ଭେମାନେ, ତୁମ୍ଭେମାନେ—

ଏଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ପଦ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା ତୃତୀୟ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା ।

ଆମ୍ଭେ କହିଲୁଁ—ଏଠାରେ 'କହିଲୁଁ' ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା, ତୁମ୍ଭେ ଦେଖୁଅଛ—ଏଠାରେ 'ଦେଖୁଅଛ' ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା; ମାଧବ ବୁଲୁଅଛି—ଏଠାରେ 'ବୁଲୁଅଛି' ତୃତୀୟ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା,

କର୍ତ୍ତାର ଏକବଚନ ହେଲେ କ୍ରିୟାର ଏକବଚନ, କର୍ତ୍ତାର ବହୁବଚନ ହେଲେ କ୍ରିୟାର ବହୁବଚନ ହୁଏ । 'ଗୋରୁ ଚରୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଚରୁଅଛି' ଏକବଚନର କ୍ରିୟା । 'ଗୋରୁଗୁଡ଼ିକ ଚରୁଅଛନ୍ତି'—ଏଠାରେ 'ଚରୁଅଛନ୍ତି' ବହୁବଚନର କ୍ରିୟା ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ବୋଲ :—

୧ । ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ବସିଅଛନ୍ତି ।
୨ । ଦଶରଥ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜା ଥିଲେ ।
୩ । ବାଛୁରୀ ଗୁଡ଼ିଏ ବୁଲୁଛନ୍ତି ।
୪ । ପୁରୀରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ମୁଁ ଦେଖିଲି ସଡ଼କ ପାଖରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପାନ ବରଜ ଅଛି ।
୫ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେତେବେଳେ ପଢୁଥିଲ ତେତେବେଳକୁ ମଧୁ ଆସି ନ ଥିଲା ।
। କେ ଅବା ଅଛି କେଉଁ ମତେ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣିବି କେମନ୍ତେ ।
୭ । ଆପଣ ଯେପରି ଆଦେଶ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହିପରି କଲୁଁ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳ, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ 'ଦେବା' କ୍ରିୟାର ରୂପ ପର ପୃଷ୍ଠାରେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

[illegible]

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ

ପୁରୁଷ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେଉଛି, ଦେଉଁଅଛିଁ	ଦେଉଛୁଁ ଦେଉଅଛୁଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦେଉଅଛ, ଦେଉଛ	ଦେଉଛ ଦେଉଅଛ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦେଉଅଛନ୍ତି, ଦେଉଅଛି	ଦେଉଅଛନ୍ତି

ଭୂତ କାଳ

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେଲୁଁ, ଦେଲି	ଦେଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦେଲ, ଦେଲୁ	ଦେଲ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦେଲେ, ଦେଲା	ଦେଲେ

ପ୍ରାଗ୍ ଭୂତ

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିଲୁଁ, ଦେଇଥିଲି	ଦେଇଥିଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିଲ, ଦେଇଥିଲୁ	ଦେଇଥିଲ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିଲେ, ଦେଇଥିଲା	ଦେଇଥିଲେ

ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳ

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେବୁଁ, ଦେବି	ଦେବୁଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦେବ, ଦେବୁ	ଦେବ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦେବେ, ଦେବ	ଦେବେ

ପ୍ରାଗ୍-ଭବିଷ୍ୟତ୍

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିବୁଁ, ଦେଇଥିବି	ଦେଇଥିବୁଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିବ, ଦେଇଥିବୁ	ଦେଇଥିବ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦେଇଥିବେ, ଦେଇଥିବ	ଦେଇଥିବେ

ଅନୁଜ୍ଞା

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—	ଦେଉଁ, ଦିଏ	ଦେଉଁ
ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ—	ଦିଅ, ଦେ	ଦିଅ
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ—	ଦିଅନ୍ତୁ, ଦେଉନ୍ତୁ, ଦେଉ,	ଦେଉନ୍ତୁ, ଦିଅନ୍ତୁ

୧୫. ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା

ମଧୁ ପଢୁଅଛି । ଅବଧାନେ ମଧୁକୁ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟରେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି, ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଉଅଛି ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ 'ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି' **ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା** ।

ଏହିପରି ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ କେହି କରାଉଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଏ ସେହିପରି କ୍ରିୟାକୁ **ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା** କହନ୍ତି ।

'ଉମା ଶୁଆକୁ ଦୁଧ ପିଆଉଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ପିଆଉଅଛି' ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା ।

ମୂଳକ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା
ଅଣୁଅଛି	ଅଣାଉଅଛି
କହୁଅଛି	କୁହାଉଅଛି
ଖାଉଅଛି	ଖୁଆଉଅଛି
ଟାଣୁଅଛି	ଟଣାଉଅଛି
ଡରୁଅଛି	ଡରାଉଅଛି
ଦେଉଅଛି	ଦିଆଉଅଛି
ଦେଖୁଅଛି	ଦେଖାଉଅଛି
ଧୋଇବେ	ଧୁଆଇବେ
ନାଚିଲା	ନଚାଇଲା
ଶୋଇବା	ଶୁଆଇବା

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳ, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟାମାନଙ୍କର ଯେପରି ରୂପ ହୁଏ, ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟାମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୁଏ ।

ସକର୍ମକ କ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ତାହା ଦ୍ୱିକର୍ମକ ହୁଏ, ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ସକର୍ମକ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ —(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କ୍ରିୟା ଅକର୍ମକ, ସକର୍ମକ କି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ବୋଲି ଏବଂ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ଥିଲେ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ।

୧ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସରେ ଟାଣ ଖରା ହୁଏ ।

୨ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଭୋଜନ କରୁଅଛନ୍ତି ।

୩ । ନାବିକ ଧୀରେ ନୌକା ଚଳାଇଲା ।

[illegible]ମାଳ ଫଳ ବଡ଼ ଅମ୍ବିଳା ଅଟେ ।

୫ । ବାପା ପୁତ୍ରକୁ କୋଇଲି ଦେଖାଇଲେ ।

୬ । ମା କାଲି ମାମୁଘରୁ ପ ଭଉଣୀକୁ ଆଣାଇବେ ।

୭ । କବି ରାଧାନାଥ ଚିଲିକା କାବ୍ୟ ରଚନା କଲେ ।

୮ । ଗୋବିନ୍ଦ ଗୋପାଳଦ୍ୱାରା ଟଙ୍କା ଗଣାଉଅଛି ।

୯ । ବଗିଚାରେ ଅନେକ ଫୁଲ ଫୁଟିଅଛି ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାପଦ ଗୁଡ଼ିକ ଅଛି, ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା କର ତଦନୁସାରେ ବାକ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର:—

୧ । ଶିଶୁ ଢୁଳୁଅଛି ।

୨ । ପିଲା ଶୋଇଅଛି ।

୩ । ପତଙ୍ଗ ଉଡ଼ିଲା ।

୪ । ଘଣ୍ଟା ବାଜିବ ।

୫ । ଲୋକନାଥ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବ ।

୬ । ପଦାରେ ଗୋରୁ ଚରିବ ।

୭ । ଆମ୍ବ ପଡ଼ିଲା ।

୮ । ଗୋପାଳ ଖାଇଲା ।

୯ । ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ିବ ।

୧୦ । ଧୋବଣୀ ଲୁଗା ଧୋଇଲା ।

୬୨ ବିଶେଷଣ

'ଦୟାଳୁ ଲୋକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପକାର କରେ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଲୋକ, ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ, 'ଦୟାଳୁ' ଏହି ପଦ ଲୋକର ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । 'ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପ ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମେ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ସୁନ୍ଦର' ପଦଟି ପୁଷ୍ପର ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । 'ପାଚିଲା ପଣସ ମିଠା ଲାଗେ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ପାଚିଲା' ଏହି ପଦ ପଣସର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି, ଏବଂ 'ମିଠା' ଏହି ପଦ ପଣସର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । 'ସେହି ଅନ୍ଧ ଲୋକକୁ ଭିକ୍ଷା ଦିଅ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଅନ୍ଧ' ଏହି ପଦ ଲୋକର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । 'ସାତଦିନରେ ସପ୍ତାହ ହୁଏ' ଏହି ପଦ ଦିନର ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । 'ମାଣେ ଜମିରେ ଧାନ ବୁଆ ହୋଇଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ମାଣେ' ଜମିର ପରିମାଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।

ଉପର ଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦୟାଳୁ, ସୁନ୍ଦର, ପାଚିଲା ମିଠା, ଅନ୍ଧ, ସାତ, ମାଣେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷଣ ପଦ ।

'ଭୀମ ଶୀଘ୍ର ଆସୁଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଶୀଘ୍ର' ଏହି ପଦ 'ଆସିବା' କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ଏଠାରେ 'ଶୀଘ୍ର' ବିଶେଷଣ ପଦ । 'ହାତୀ ଧୀରେ ଝୁଲୁଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଧୀରେ' ଏହି ପଦ' 'ଝୁଲିବା' କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ଏଠାରେ 'ଧୀରେ' ବିଶେଷଣ ପଦ । 'ପଦ୍ମମଧୁ ଅତିଶୟ ମଧୁର ଅଟେ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ମଧୁର' ଏହି ପଦ ଦ୍ୱାରା ଯେଉ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି, 'ଅତିଶୟ' ଏହି ପଦ ତାହାର ପରିମାଣ ଜଣାଉଅଛି । ଏଠାରେ 'ଅତିଶୟ' ବିଶେଷଣ ପଦ ।

ଯେଉଁ ପଦ ଅନ୍ୟ ପଦ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ପଦାର୍ଥ, ପ୍ରାଣୀ, କାର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣ ପ୍ରଭୃତିର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସଂଖ୍ୟା ବା ପରିମାଣ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ ବିଶେଷଣ ପଦ କହନ୍ତି ।

'ଦୟାଳୁ ଲୋକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପକାର କରେ'—ଏଠାରେ 'ଦୟାଳୁ' ଏହି ପଦ 'ଲୋକ' ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । 'ବୃଦ୍ଧ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଅଳ୍ପ ଖାନ୍ତି'—ଏଠାରେ 'ବୃଦ୍ଧ' ଏହି ପଦ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ । 'ବାପା ମୋତେ ତିନି ଟଙ୍କା ଦେଇଅଛନ୍ତି'—ଏଠାରେ 'ତିନି' ଏହି ପଦ 'ଟଙ୍କା' ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । 'ପଣେ ଆମ୍ବରୁ ଅଧେ ଗାଳିଲି'—ଏଠାରେ 'ପଣେ' ଏହି ପଦ 'ଆମ୍ବରୁ' ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ ।

'ହାତୀ ଧୀରେ ଝୁଲୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ଧୀରେ' ଏହି ପଦ 'ଝୁଲୁଅଛି' ଏହି କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ । 'ଦୀପ ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି ଜଳୁଅଛି'—ଏଠାରେ 'ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି' ଏହି ପଦ 'ଜଳୁଅଛି' ଏହି କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ ।

'ଯଷ୍ଟିମଧୁ ଅତିଶୟ ମଧୁର ଅଟେ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଅତିଶୟ' ଏହି ପଦ ମଧୁର ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । 'ସିଂହଠାରୁ ସିଂହୀ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ଅଟେ'—ଏଠାରେ 'ଅଧିକ' ଏହି ପଦ ସୁନ୍ଦର ଏହି ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ଅଟେ ।

ବିଶେଷଣ ତିନି ପ୍ରକାର:—ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ, ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ପ୍ରାଣୀ ପଦାର୍ଥ, ଗୁଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସଂଖ୍ୟା ବା ପରିମାଣ ବୁଝାଏ ତାହାକୁ **ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ** କହନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ପଦ କୌଣସି କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ପରିମାଣ ବା ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ **କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ** କହନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ଅନ୍ୟ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ଗୁଣ ସୂକ୍ଷ୍ମତର ପରିମାଣ ବୁଝାଏ, ତାହାକୁ **ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ** କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷଣ ଥିଲେ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ, ଏବଂ ତାହା କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷଣ ବୋଲ —

୧ । କମଳା ଖଣ୍ଡିଏ ହଳଦିଆ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧିଅଛି ।
୨ । ସେଠରେ ସୋରିଷରେ ମାଣେ ଜମି ବୁଣାଯାଇ ପାରେ ।
୩ । ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ରକ୍ତପଦ୍ମ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ।
୪ । ଖଞ୍ଜିଲୋକ ଦୌଡ଼ିପାରେ ନାହିଁ ।

(୬) ଅବ୍ୟୟ

ବିଶେଷ୍ୟ, ସର୍ବନାମ, କ୍ରିୟା ଓ ବିଶେଷଣକୁ ଛାଡ଼ି ଆଉ ଯେତେ ପଦ ଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ।

ଓ, ଏବଂ, ପୁଣି, ଆଉ, ଅଦୂର—ଏଗୁଡ଼ିକ ସଂଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ ।

କିନ୍ତୁ, ମାତ୍ର, ନଚେତ୍—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିୟୋଜକ ଅବ୍ୟୟ

ଅହା, ଓହୋ, ଓଃ, ହାୟ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିସ୍ମୟାଦିସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ ।

କୁ, ରେ, ର, ଠାରୁ, ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତିରୂପକ ଅବ୍ୟୟ ।

କି, ତ, ଟିକି, ଟି—ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ ।

ହିଁ, ସିନା, ତ, ଣି, ଅବଶ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିଶ୍ଚୟବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ ।

ଏହାଛଡ଼ା ଅହୁରି ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅବ୍ୟୟ ଅଛି ।

୧୮ ବାକ୍ୟ ଅନ୍ୱୟ

ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ପଦ ସହିତ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଦର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅନ୍ୱୟ କହନ୍ତି ।

ଦୁଇଟିରୁ ଊଣା ପଦରେ ବାକ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଏହି ଦୁଇଟିରୁ ଗୋଟିଏ ପଦର ନାମ କର୍ତ୍ତା । ଅପରଟିର ନାମ କ୍ରିୟା ।

'ବିମଳା ଶୋଇଅଛି'—ଏଠାରେ 'ବିମଳା' କର୍ତ୍ତା । 'ଶୋଇଅଛି' କ୍ରିୟା; 'ମେଘ ବର୍ଷିଲା'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ମେଘ' କର୍ତ୍ତା । 'ବର୍ଷିଲା' କ୍ରିୟା; 'ଯାଅ'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ତୁମ୍ଭେ' ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ଊହ୍ୟ ଅଛି, 'ଯାଅ' କ୍ରିୟାପଦ ।

ବାକ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ କ୍ରିୟା । କ୍ରିୟାପଦ ସହିତ କର୍ତ୍ତା ଓ ଅନ୍ୟ କାରକମାନଙ୍କର ଏବଂ କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣର ଅନ୍ୱୟ ଥାଏ । କର୍ତ୍ତା ସହିତ ତାହାର ବିଶେଷଣର ଏବଂ କର୍ତ୍ତୃପଦର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦର ଅନ୍ୱୟ ଥାଏ ।

ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ାହାତୀ ହାତୀଶାଳାରୁ ନଦୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ 'ଯାଉଅଛି'—ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ହାତୀ' ଏବଂ 'ଯାଉଅଛି' ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ, 'ହାତୀ' କର୍ତ୍ତା 'ଯାଉଅଛି' କ୍ରିୟା । 'ହାତୀ' ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହିତ, ବିଶେଷଣ 'ବୁଢ଼ା' ଏବଂ ସମ୍ବନ୍ଧପଦ 'ରାଜାଙ୍କର ଏହି ଦୁଇପଦର ଅନ୍ୱୟ ଅଛି । 'ଯାଉଅଛି' କ୍ରିୟାପଦ ସହିତ କର୍ତ୍ତା କାରକ 'ହାତୀ' ଅପାଦାନ କାରକ 'ହାତୀଶାଳାରୁ' କର୍ମ କାରକ 'ନଦୀକୁ' ଏବଂ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ 'ଧୀରେ ଧୀରେ' ଏହି ପଦମାନଙ୍କର ଅନ୍ୱୟ ଅଛି ।

ଅନୁଶୀଳନୀ:—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁପଦର ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ପଦ ସହିତ ଅନ୍ୱୟ ଅଛି, ବୋଲ ।

୧ । ବାୟା ମଧୁ ଦାଣ୍ଡରେ ବୁଲୁଅଛି ।
୨ । ବର୍ଷରେ ବାରମାସ ଅଛି ।
୩ । ଭୀମ କୁର୍‌ହାଡ଼ିରେ ଆମ୍ବଗଛରୁ ଗୋଟିଏ ଡାଳ କାଟିଲା ।

[illegible] ସନ୍ଧି

ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯୋଡ଼ିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ଯଦି ଉଭୟର ଅଥବା ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

(କ) ସ୍ୱର ସନ୍ଧି

ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଗଲେ ଯଦି ଉଭୟର ବା ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ **ସ୍ୱରସନ୍ଧି** କହନ୍ତି ।

ମନ ଅନ୍ତର ଏଠାରେ 'ମନ' ଏହାର 'ନ' ରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, 'ଅନ୍ତର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, ଏହିଦୁଇ ଅ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ 'ନ' ରେ ମିଶିଲା । ମନ + ଅନ୍ତର = ମନାନ୍ତର । ସେହିପରି କୁଶ + ଅଙ୍କୁର = କୁଶାଙ୍କୁର ।

ଅ, ଉତ୍ତାରେ ଅ ଥିଲେ ଦୁଇଟି ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି, ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

କୁଶ ଆସନ ଏଠାରେ 'କୁଶ" ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି. 'ଆସନ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଆ ଅଛି, ଏହି ଅ ଓ ଆ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ 'ଶ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । କୁଶ + ଆସନ = କୁଶାସନ । ସେହିପରି ଗୁଣ + ଆକର = ଗୁଣାକର, ହିମ + ଆଳୟ = ହିମାଳୟ ।

ଅ ଉତ୍ତାରୁ ଆ ଥିଲେ ଦୁଇଟି ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ମହା ଅରଣ୍ୟ ଏଠାରେ 'ମହା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, ଅରଣ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଅ ଅଛି, ଆ ଓ ଅ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ 'ହ' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା + ଅରଣ୍ୟ = ମହାରଣ୍ୟ । ସେହିପରି ଯଥା + ଅର୍ଥ = ଯଥାର୍ଥ ।

ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଅ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ବିଦ୍ୟା ଆଳୟ ଏଠାରେ 'ବିଦ୍ୟା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଆଳୟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଆ ଅଛି; ଆ ଓ ଆ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ 'ଦ୍ୟ'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବିଦ୍ୟା + ଆଳୟ = ବିଦ୍ୟାଳୟ । ସେହିପରି ଦୟା + ଆଳୁ = ଦୟାଳୁ, ମହା + ଆଶୟ = ମହାଶୟ ।

ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଆ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ମୁନି ଇନ୍ଦ୍ର ଏଠାରେ 'ମୁନି' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, 'ଇନ୍ଦ୍ର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି; ଇ ଓ ଇ ମିଳି ଈ ହେଲା, ଈ 'ନ୍'ରେ ଯୁକ୍ତହେଲା । ମୁନି + ଇନ୍ଦ୍ର = ମୁନୀନ୍ଦ୍ର ।

ପରି ଈକ୍ଷା ଏଠାରେ 'ପରି' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, 'ଈକ୍ଷା' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି, ଇ ଓ ଈ ମିଳି ଈ ହେଲା; ଈ 'ର୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପରି + ଈକ୍ଷା = ପରୀକ୍ଷା ।

ମହୀ ଇନ୍ଦ୍ର, ଏଠାରେ 'ମହୀ' ଏହାର ଶେଷରେ ଈ ଅଛି, 'ଇନ୍ଦ୍ର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଈ ଓ ଇ ମିଳି ଈ ହେଲା, ଈ 'ହ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହୀ + ଇନ୍ଦ୍ର = ମହୀନ୍ଦ୍ର ।

ପାର୍ବତୀ ଈଶ୍ୱର ଏଠାରେ 'ପାର୍ବତୀ' ଏହାର ଶେଷରେ ଈ ଅଛି, 'ଈଶ୍ୱର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି, ଈ ଓ ଈ ମିଳି ଈ ହେଲା, ଈ 'ତ୍' ରେ ଯୁକ୍ତହେଲା । ପାର୍ବତୀ + ଈଶ୍ୱର = ପାର୍ବତୀଶ୍ୱର ।

ଊ କିମ୍ବା ଈ ଉତ୍ତାରୁ ଈ କିମ୍ବା ଈ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଈ ହୁଅନ୍ତି । ଈ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

କଟୁ ଉକ୍ତି, ଏଠାରେ 'କଟୁ' ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, 'ଉକ୍ତି' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଉ ଓ ଉ ମିଳି ଊ ହେଲା, ଊ 'ଟ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । କଟୁ + ଉକ୍ତି = କଟୂକ୍ତି ।

ସିନ୍ଧୁ ଊର୍ମି ଏଠାରେ 'ସିନ୍ଧୁ' ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, 'ଊର୍ମି' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଊ ଅଛି, ଉ ଓ ଊ ମିଳି ଊ ହେଲା । ଊ 'ନ୍ଧ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ସିନ୍ଧୁ + ଊର୍ମି = ସିନ୍ଧୂର୍ମି ।

ଭୂ ଉଦର, ଏଠାରେ 'ଭୂ' ଏହାର ଶେଷରେ ଊ ଅଛି, 'ଉଦର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଊ ଓ ଉ ମିଳି ଊ ହେଲା, ଊ 'ଭ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଭୂ+ଉଦର=ଭୂଦର

ଭୂ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଏଠାରେ 'ଭୂ'ଏହାର ଶେଷରେ ଊ ଅଛି,'ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଊ ଅଛି, ଊ ଓ ଊ ମିଳି ଊ ହେଲା, ଊ 'ଭ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଭୂ+ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ=ଭୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ।

ଉ କିମ୍ବା ଊ ଉତ୍ତାରୁ ଉ କିମ୍ବା ଊ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଊ ହୁଅନ୍ତି । ଊ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ପିତୃ ଋଣ ଏଠାରେ 'ପିତୃ' ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି, 'ଋଣ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଋ ଅଛି, ଋ ଓ ଋ ମିଳି ୠ ହେଲା, ୠ 'ତ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପିତୃ+ଋଣ=ପିତୄଣ ।

ଋ ଉତ୍ତାରୁ ଋ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ୠ ହୁଅନ୍ତି । ୠ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ବାଳ ଇନ୍ଦୁ ଏଠାରେ 'ବାଳ'ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ଇନ୍ଦୁ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଅ ଇ ମିଳି ଏ ହେଲା ଏ 'ଳ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବାଳ+ଇନ୍ଦୁ=ବାଳେନ୍ଦୁ ।

ଗଣ ଈଶ ଏଠାରେ 'ଗଣ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଈଶ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି, ଅ ଓ ଈ ମିଳି ଏ ହେଲା, ଏ 'ଣ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଗଣ+ଈଶ=ଗଣେଶ ।

ଯଥା ଇଷ୍ଟ ଏଠାରେ 'ଯଥା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଇଷ୍ଟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଆ ଓ ଇ ମିଳି ଏ ହେଲା, ଏ 'ଥ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଯଥା+ଇଷ୍ଟ=ଯଥେଷ୍ଟ ।

ମହାଈଶ୍ୱର ଏଠାରେ 'ମହା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଈଶ୍ୱର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି, ଆ ଓ ଈ ମିଳି ଏ ହେଲା, ଏ 'ହ' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା+ଈଶ୍ୱର=ମହେଶ୍ୱର ।

ଅ ବା ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଇ ବା ଈ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଏ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଲମ୍ବ ଉଦର ଏଠାରେ 'ଲମ୍ବ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି । 'ଉଦର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି । ଅ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ 'ମ୍ବ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଲମ୍ବ+ଉଦର=ଲମ୍ବୋଦର ।

ସାଗର ଊର୍ମି ଏଠାରେ 'ସାଗର' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଊର୍ମି' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଊ ଅଛି, ଅ ଓ ଊ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ 'ର୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ସାଗର+ଊର୍ମି=ସାଗରୋର୍ମି ।

ଗଙ୍ଗା ଉଦକ, ଏଠାରେ 'ଗଙ୍ଗା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଉଦକ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଆ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ 'ଙ୍ଗ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଗଙ୍ଗା+ଉଦକ=ଗଙ୍ଗୋଦକ ।

ରମ୍ଭା ଊରୁ ଏଠାରେ 'ରମ୍ଭା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଊରୁ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଊ ଅଛି, ଆ ଓ ଊ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ 'ମ୍ଭ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ରମ୍ଭା+ଊରୁ=ରମ୍ଭୋରୁ ।

ଅ ବା ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଉ କିମ୍ବା ଊ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଓ ହୁଅନ୍ତି । ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଦେବ ଋଷି ଏଠାରେ 'ଦେବ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଋଷି' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଋ ଅଛି, ଅ ଓ ଋ ମିଳି ଅର୍ ହେଲା, ଅ 'ବ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା, ଏବଂ 'ର୍' 'ଷ' ସଙ୍ଗରେ ମିଶି ତାହା ଉପରେ ରେଫ୍ ହେଲା । ଦେବ+ଋଷି=ଦେବର୍ଷି ।

ଅ ଉତ୍ତାରେ ର ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳ ଅର୍ ହୁଅନ୍ତି । ଅ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, 'ର୍' ପର ବର୍ଣ୍ଣରେ ରେଫ୍ ହୋଇ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଜନ ଏକ ଏଠାରେ 'ଜନ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଏକ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଏ ଅଛି, ଅ ଓ ଏ ମିଳ ଐ ହେଲା, ଐ 'ନ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଜନ + ଏକ=ଜନୈକ ।

ମତ ଐକ୍ୟ ଏଠାରେ 'ମତ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଐକ୍ୟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଐ ଅଛି, ଅ ଓ ଐ ମିଳି ଐ ହେଲା ଐ 'ତ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମତ+ଐକ୍ୟ=ମତୈକ୍ୟ ।

ତଥା ଏବ ଏଠାରେ 'ତଥା' ଏହା ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଏବ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଏ ଅଛି, ଆ ଓ ଏ ମିଳ ଐ ହେଲା, ଐ 'ଥ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ତଥା+ଏବ=ତଥୈବ ।

ମହା ଐରାବତ ଏଠାରେ 'ମହା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି; 'ଐରାବତ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଐ ଅଛି, ଆ ଓ ଐ ମିଳ ଐ ହେଲା, ଐ 'ହ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା+ଐରାବତ= ମହୈରାବତ ।

ଅ କିମ୍ବା ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଏ କିମ୍ବା ଐ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳ ଐ ହୁଅନ୍ତି । ଐ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଜଳ ଓକ ଏଠାରେ 'ଜଳ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି 'ଓକ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଓ ଅଛି, ଅ ଏବଂ ଓ ମିଳ ଔ ହେଲା, ଔ 'ଳ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଜଳ+ଓକ=ଜଳୌକ ।

ନବ ଔଷଧ ଏଠାରେ 'ନବ' ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, 'ଔଷଧ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଔ ଅଛି; ଅ ଔ ମିଳି ଔ ହେଲା ଔ 'ବ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ନବ+ଔଷଧ=ନବୌଷଧ ।

ମହା ଓଜ ଏଠାରେ 'ମହା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, 'ଓଜ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଓ ଅଛି, ଆ ଏବଂ ଓ ମିଳି ଔ ହେଲା, ଔ 'ହ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା+ଓଜ=ମହୌଜ ।

ମହାଔଷଧ ଏଠାରେ 'ମହା' ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି 'ଔଷଧ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଔ ଅଛି,ଆ ଓ ଔ ମିଳି ଔ ହେଲା, ଔ 'ହ'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା+ଔଷଧ=ମହୌଷଧ ।

ଅ କିମ୍ବା ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଓ କିମ୍ବା ଔ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଔ ହୁଅନ୍ତି । ଔ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅତି ଅଳ୍ପ ଏଠାରେ 'ଅତି' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, 'ଅଳ୍ପ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି. ଇ ଠାରେ ଯ୍ ହେଲା, ଯ୍ ଓ ଅ 'ତ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅତି+ଅଳ୍ପ=ଅତ୍ୟଳ୍ପ ।

ନଦୀ ଅମ୍ବୁ ଏଠାରେ 'ନଦୀ' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, 'ଅମ୍ବୁ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ଯ୍ ହେଲା, ଯ୍ ଓ ଆ 'ଦ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ନଦୀ+ଅମ୍ବୁ=ନଦ୍ୟମ୍ବୁ ।

ଅତି ଆଦର ଏଠାରେ 'ଅତି' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, 'ଅଦର' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ଯ୍ ହେଲା ଯ୍ ଓ ଅ 'ତ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅତି+ଅଦର=ଅତ୍ୟାଦର ।

ଦେବୀ ଆଳୟ ଏଠାରେ 'ଦେବୀ' ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି 'ଅଳୟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ଯ୍ ହେଲା, ଯ୍ ଓ ଆ 'ବ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଦେବୀ+ଅଳୟ=ଦେବ୍ୟାଳୟ । ସେହିପରି ଅତି+ଉଚ୍ଚ=ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ,

ନଦୀ+ଉଦକ=ନଦ୍ୟୁଦକ, ନି+ଊନ=ନ୍ୟୂନ, ପ୍ରତି+ଏକ =ପ୍ରତ୍ୟେକ, ଅତି+ଔଦାର୍ଯ୍ୟ=ଅତ୍ୟୌଦାର୍ଯ୍ୟ ।

ଇ କିମ୍ବା ଈ ଉତ୍ତାରୁ ଇ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଇ ଈ ଠାରେ ଯ୍ ହୁଏ । ଯ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱର ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅନୁ ଅୟୂ ଏଠାରେ ‘ଅନୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଅୟୂ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଊ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, ଉ ଠାରେ ବ୍ ହେଲା, ବ୍ ଓ ଅ ନ୍‌ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅନୁ+ଅୟୂ= ଅନ୍ୱୟୂ ।

ବହୁ ଆଦର ଏଠାରେ ‘ବହୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଅଦର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଊ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଉ ଠାରେ ବ୍ ହେଲା, ବ୍ ଓ ଆ ‘ହ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବହୁ+ଅଦର=ବହ୍ୱାଦର ।

ବଧୂ ଆଗମନ ଏଠାରେ ‘ବଧୂ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଊ ଅଛି, ‘ଅଗମନ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଊ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଊ ଠାରେ ବ୍ ହେଲା, ବ୍ ଓ ଆ ‘ଧ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବଧୂ+ଅଗମନ=ବଧ୍ୱାଗମନ । ସେହିପରି ଅନୁ+ଇତ=ଅନ୍ୱିତ । ସାଧୂ+ଈ=ସାଧ୍ୱୀ, ଅନୁ+ଏଷଣ=ଅନ୍ୱେଷଣ ।

ଉ କିମ୍ବା ଊ ଉତ୍ତାରୁ ଉ ଊ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଉ କିମ୍ବା ଊ ଠାରେ ବ୍ ହୁଏ । ବ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱର ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ମାତୃ ଅନୁରୂପ ଏଠାରେ ‘ମାତୃ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି, ‘ଅନୁରୂପ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଋ ୠ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ

ଅଛି, ୠ ଠାରେ ର୍ ହେଲା, ର୍ ଓ ଅ 'ତ୍'ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମାତୃ+ଅନୁରୂପ=ମାତ୍ରନୁରୂପ ।

ପିତୃ ଆଳୟ ଏଠାରେ 'ପିତୃ' ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି, 'ଆଳୟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଋ ୠ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଋ ଠାରେ ର୍ ହେଲା, ର୍ ଓ ଆ 'ତ୍' ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପିତୃ + ଆଳୟ=ପିତ୍ରାଳୟ, ସେହିପରି ଦାତୃ + ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ= ଦାତ୍ରୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ପିତୃ+ଉପଦେଶ=ପିତ୍ରୁପଦେଶ ।

ଋ ଉତ୍ତାରୁ ଋ ୠ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଋ ଠାରେ ର୍ ହୁଏ ର୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱର ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

(ଖ) ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର କିମ୍ବା ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ମିଲନରେ ଯଦି ଉଭୟର ବା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ତେବେ ସେହି ମିଲନକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବା ଚତୁର୍ଥବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ, ର, ବ, ପରେ ଥିଲେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ—

ଦକ୍ ଅନ୍ତ ଏଠାରେ 'ଦିକ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ କ ଅଛି, 'ଅନ୍ତ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, କ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ ହେଲା । ଦିକ୍+ଅନ୍ତ =ଦିଗନ୍ତ । ସତ୍ ଗତ ଏଠାରେ 'ସତ୍' ଏହାର ଶେଷରେ

ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ତ୍ ଅଛି, 'ଗଚ୍ଛ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ ଅଛି, ତ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ ହେଲା । ଷତ୍ + ଗଚ୍ଛ = ଷଦ୍‌ଗଚ୍ଛ । ସତ୍ ଭାବ ଏଠାରେ 'ସତ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ତ୍ ଅଛି, ଭାବ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବର୍ଗର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ ଅଛି, ତ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ଭାବ = ସଦ୍‌ଭାବ । ଉତ୍ ଯାପନ ଏଠାରେ 'ଉତ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ତ୍ ଅଛି, 'ଯାପନ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଯ୍ ଅଛି, ତ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ ହେଲା । ଉତ୍ + ଯାପନ = ଉଦ୍‌ଯାପନ । ବାକ୍ ରୋଧ ଏଠାରେ 'ବାକ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ କ୍ ଅଛି, 'ରୋଧ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ର୍ ଅଛି, କ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ ହେଲା । ବାକ୍ + ରୋଧ = ବାଗ୍‌ରୋଧ । ସତ୍ ବଂଶ ଏଠାରେ 'ସତ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ତ୍ ଅଛି 'ବଂଶ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବ୍ ଅଛି, ତ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ବଂଶ = ସଦ୍‌ବଂଶ ।

ନ୍ କିମ୍ବା ମ୍ ପରେ ଥିଲେ, ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଯଥା—ବାକ୍ ମୟ ଏଠାରେ 'ବାକ୍' ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ କ୍ ଅଛି, 'ମୟ' ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ମ୍ ଅଛି, କ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଙ୍ ହେଲା । ବାକ୍ + ମୟ = ବାଙ୍‌ମୟ । ସେହିପରି ଉତ୍ + ନତ = ଉନ୍ନତ, ତତ୍ + ମଧ୍ୟରୁ = ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ, ଜଗତ୍ + ନାଥ = ଜଗନ୍ନାଥ ।

ଚ କିମ୍ବା ଛ ପରେ ଥିଲେ ତ୍ ଠାରେ ଚ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ଉତ୍ ଚାରଣ ଏଠାରେ ତ୍ ଉତ୍ତାରେ ଚ ଥିବାରୁ ତ୍ ଠାରେ ଚ୍ ହେଲା । ଉତ୍ + ଚାରଣ = ଉଚ୍ଚାରଣ । ସେହିପରି ଉତ୍ + ଛେଦ = ଉଚ୍ଛେଦ ।

ଜ୍ ପରେ ଥିଲେ ତ୍ ଠାରେ ଜ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ସତ୍ ଜନ ଏଠାରେ ଜ୍ ପରେ ଥିବାରୁ ତ୍ ଠାରେ ଜ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ଜନ = ସଜ୍ଜନ । ସେହିପରି ଉତ୍ + ଜ୍ୱଳ = ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।

ଡ୍ ପରେ ଥିଲେ ତ୍ ଠାରେ ଡ୍ ହୁଏ । ଯଥା ଉତ୍ + ଡୀନ = ଉଡ୍ଡୀନ ।

କ୍ କିମ୍ବା ପ୍ ପରେ ଥିଲେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ସ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ମନଃ + କାମ = ମନସ୍କାମ୍, ବାଚଃ + ପତି = ବାଚସ୍ପତି ।

ଚ କିମ୍ବା ଛ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ଶ, ଟ କିମ୍ବା ଠ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ଷ, ତ କିମ୍ବା ଥ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ସ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ତପଃ + ଚରଣ = ତପଶ୍ଚରଣ, ଧନୁଃ + ଟଙ୍କାର = ଧନୁଷ୍ଟଙ୍କାର, ମନଃ + ତାପ = ମନସ୍ତାପ, ନିଃ + ତାର = ନିସ୍ତାର ।

ଚ୍ କିମ୍ବା ଜ୍ ଉତ୍ତାରେ ନ୍ ଥିଲେ ନ୍ ଠାରେ ଞ ହୁଏ । ଯଥା—ଯାଚ୍ + ନା = ଯାଚ୍ଞା, ଯଜ୍ + ନ = ଯଜ୍ଞ ।

୨୦ ସମାସ

ଦୁଇ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ପଦ ମିଳି ଗୋଟିଏ ପଦ ହେଲେ ସେଠାରେ ସମାସ ହେଲା ବୋଲି କହନ୍ତି ।

(ଗ) ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ

ସୀତା ଓ ରାମ=ସୀତାରାମ, ଫୁଲ ଓ ଫଳ=ଫୁଲଫଳ, ଘର ଓ ଦ୍ୱାର=ଘରଦ୍ୱାର, ଦନ ଓ ରାତ=ଦନରାତ, ବା ଓ ପାଣି=ବାପାଣି, ଅମ୍ବ ଓ ପଣସ=ଆମ୍ବପଣସ, ଜହ୍ନି ଓ ଭେଣ୍ଡି = ଜହ୍ନି ଭେଣ୍ଡି, ବାଟ ଓ ଘାଟ=ବାଟଘାଟ, ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ=ସୁଖଦୁଃଖ, ଗେଣ୍ଡା ଅଉ କୋଚିଆ=ଗେଣ୍ଡା କୋଚିଆ, ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ ଓ ଫଳ=ପତ୍ରପୁଷ୍ପଫଳ ।

ଯେଉଁ ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସ ହୁଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ।

(ଘ) କର୍ମଧାରୟ ସମାସ

ନୀଳ ଉତ୍ପଳ=ନୀଳୋତ୍ପଳ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର=ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ବଡ଼ ଦେଉଳ=ବଡ଼ଦେଉଳ, ଲମ୍ବ ପଣତ=ଲମ୍ବପଣତ ।

ଯେଉଁ ଦୁଇ ପଦରେ ଏହି ସମାସ ହୁଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶେଷଟି ବିଶେଷ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରଥମଟି ବିଶେଷଣ ।

ମନ ରୂପ ରଥ=ମନୋରଥ, ବିଦ୍ୟା ରୂପ ଧନ=ବିଦ୍ୟାଧନ, ଗୁଣ ରୂପ ରତ୍ନ=ଗୁଣରତ୍ନ । ଏଠାରେ ରୂପକ-କର୍ମଧାରୟ ସମାସ ।

(ଙ) ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ

ଲମ୍ବ ଉଦର ଯାହାର ସେ ଲମ୍ବୋଦର, ବୀଣା ପାଣିରେ ଯାହାର ସେ ବୀଣାପାଣି, ଶଶ ଅଙ୍କରେ ଯାହାର ସେ ଶଶାଙ୍କ, ଶୁଖିଲା ମୁହଁ ଯାହାର ସେ ଶୁଖିଲାମୁହାଁ ବା ଶୁଖିଲାମୁହାଁ ।

(ଙ) ତତ୍ପୁରୁଷ ସମାସ

(i) ଦ୍ୱିତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ହସ୍ତକୁ ଗତ=ହସ୍ତଗତ, ଅଙ୍କକୁ ଆଗତ =ଅଙ୍କାଗତ, ବୁଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ=ବୁଦ୍ଧିପାପ୍ତ, ଶରଣକୁ ଆଗତ=ଶରଣାଗତ ।

(ii) ତୃତୀୟା ତତ୍ପୁରୁଷ

ହାତରେ ଲେଖା = ହାତଲେଖା, ମୂଷା ଦ୍ୱାରା ଖିଆ= ମୂଷାଖିଆ, କୁର୍‌ହାଡ଼ଦ୍ୱାରା ହଣା=କୁର୍‌ହାଡ଼ହଣା, କୁକୁର ଦ୍ୱାରା ଛୁଆଁ =କୁକୁରଛୁଆଁ, ଧନଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ = ଧନପୂର୍ଣ୍ଣ, ବାତଦ୍ୱାରା ଆହତ = ବାତାହତ, ସ୍ୱହସ୍ତରେ ରଚିତ= ସ୍ୱହସ୍ତରଚିତ, ଶ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତ=ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ।

(iii) ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ବିପ୍ରଙ୍କୁ ଦତ୍ତ=ବିପ୍ରଦତ୍ତ, ବରକୁ ସମର୍ପିତ=ବରସମର୍ପିତ, ରାଜାଙ୍କୁ ଦେୟ=ରାଜଦେୟ ।

(iv) ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ସଂସାରରୁ ଛଡ଼ା=ସଂସାରଛଡ଼ା, କୃଷିରୁ ଜାତ= କୃଷିଜାତ, ହସ୍ତରୁଚ୍ୟୁତ = ହସ୍ତଚ୍ୟୁତ, ଯୂଥରୁ ଭ୍ରଷ୍ଟ= ଯୂଥଭ୍ରଷ୍ଟ, ଗଛରୁ ପଡ଼ା=ଗଛପଡ଼ା, ମନରୁ ଗଢ଼ା= ମନଗଢ଼ା, ବୃକ୍ଷରୁ ପତିତ=ବୃକ୍ଷପତିତ ।

(v) ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପୁରୁଷ ।

ନଈର ପାଣି = ନଈପାଣି, ବାଡ଼ିର ବାଇଗଣ= ବାଡ଼ିବାଇଗଣ, ମୂଲଆର ମୂଲ=ମୂଲଆମୂଲ, ଘରର ଭଡ଼ା =ଘରଭଡ଼ା, ଆଖିର ପତା=ଆଖିପତା, ବାଘର ଛାଲ= ବାଘଛାଲ, ଗାଁର ମୁଣ୍ଡ=ଗାଁମୁଣ୍ଡ, କର୍ମ୍ମର ଫଳ=କର୍ମ୍ମଫଳ ପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ=ପର୍ବତଶୃଙ୍ଗ ।

ଗ

(vi) ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପୁରୁଷ

ବାଟରେ ଚଲ=ବାଟଚଲା, ଦାଣ୍ଡରେ ଗଲ=ଦାଣ୍ଡଗଲା ନଈରେ ଗାଧୁଆ=ନଈଗାଧୁଆ, ବଣରେ ଭୋଜ=ବଣଭୋଜି, ଜଳରେ ମଗ୍ନ=ଜଳମଗ୍ନ, କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଆସକ୍ତ=କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ, ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତମ = ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଜଳରେ କେଳି=ଜଳକେଳି, ବିଦ୍ୟାରେ ଅନୁରାଗ=ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ ।

ସମାପ୍ତ

କଟକ କୃଷକ ପ୍ରେସରେ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ।
୧୯୫୦